

הכתב והקבלה בראשית פרק יב פסוק א

(א) מארצך וממולדתך ומבית אביך. כל הליכה תנועה והתרחקות ממה שממנו למה שאליו, בין תנועה גשמית ממקום שבו למקום שאליו כמו ללכת ארצה כנען, בין תנועה רוחנית ר"ל התרחקות מחשבי מעסק אשר בו אל התעסקות ועיון מחשב' אל מה שלפניו או שלמעלה, כענין ונתתי לך מהלכים בין העומדים, ואופני התרחקות האלה הפוכים המה בעניניהם, כי התרחקות מקומי הולכת ממדרגה שלפניו למאוחר ממנו, אם יחזיק עד"מ בדרך יתרחק תחלה מאנשי ביתו שהיה מתגורר עמם בבית ובחדר אחד ותתגדל ההרחקה מעט מעט להפרד גם מאנשי ביתו המתגוררים בעירו או הקרובים אלי' עד שלבסוף יעזוב כל ארצו וילך לו אל ארץ אחרת, אמנם התרחקות המחשבת הולכת מאחור לפניו מן הרחוקים על הקרובים יותר אליו, כי המתגורר במדינה אחרת עדין ביתו ומשפחתו ירחפו לנגד עיניו ובמזמותיו אף שלא יעלה על מחשבתו עוד עניני ארצו, וברוב הימים גם משפחתו כנכרי' תחשב לו, אמנם אנשי ביתו עדין ימצאו משכן ברעיוניו, הנה אחר שהזכיר כאן תחלה התרחקות הארץ שניה לו מולדתו, וביתו באחרונה, יורה לנו שאינו מדבר מהתרחקות מקומי דאם כן היה ראוי לומר בהפך מבית אביך ממולדתך ומארצך, ובאמת כבר היה מרוחק מארצו ובא עד חרן (כמ"ש רש"י), אמנם המקרא מדבר מהתרחקות המחשבי, והכונה במאמר זה על עזיבת ההרהור בעניני התנהגות אנשי ארצו הרעים ועל הסרת זכרונו בדרכי משפחתו המגונים, וגם עניני בית אביו יהיו מרוחקים ממנו לבלי העלותם על דעתו, כי כולם היו שויים בגנות המעשים ובפחיתות הדעות, ועל כונה זו פתח ר' יצחק פ' זו (ב"ר) שכחי עמך ובית אביך ע"ש. כי בשכחה והוא התרחקות המחשבי העם מוקדם לבית אביו.

עלינו לחשוב, מה במחשבת העבר שלנו עלינו לשכח, ואיך לשכח אותו. יש דברים שרוצים לשכוח, ודי קשה לשכוח אותם, ובפרט מהאנשים הקרובים ביותר לאדם.

הכתב והקבלה בראשית פרק יב פסוק ב

(ב) ואעשך לגוי גדול. זה שאומרים אלהי אברהם, ואברכך זה שאומרים אלהי יצחק, ואגדלה שמך זה שאומרים אלהי יעקב, יכול יהא חותמין בכולן ת"ל והיה ברכה בך חותמין ולא בהם (רש"י מרבתינו בפ' ערבי פסחים), ונ"ל בכונתם כי מציאות אלהות אחדותו השגחתו ויכלתו נודעת לנו אם מצד הידיעה והשכלה המחקרית, אם מצד האמונה, ושתייהן כאחת טובות, כי הידיעה לבדה איננה מספקת בכל עת וזמן, כי הדעת ושכל האדם ישתנה לפי המקרים, ובעתים רעים אין דעתו צלולה עליו ובנקל יוכל לפול ברשת הספק באמתיות אלה, וגם האמונה לבדה איננה מעלת נכבדת, כי מצד שאלות המינים אפשר להתרפות באמונה לבדה, ולזה האמונה היא עזר הידיעה והידיעה משענת האמונה וכל אחת צריכה לחברתה, לא ירף מלחקור בדעתו על אמתת אמונתו, אמנם גם מה שנעדר ממנו הידיעה וההשכלה יתלה החסרון בדעתו ויחזיק באמונתו (ועל שתיים אלה ר"ל הידיעה והאמונה תיקנו אנשי כנה"ג אמת ואמונה בברכה שלאחר קבלת מלכות שמים ואחדותו ועול מצותיו ית', אמת על ידיעת אמתות אלה לאנשי חקרי לב, ואמונה על ידיעת אמתותה מצד קבלת אבותינו שבידינו), והנה אברהם אבינו הראשון הכיר את בוראו מצד החקירה, להיות שידיעת אמתות אלה שמצד הידיעה וההשכלה תועלתה לכל באי עולם, כי זה כל אדם אף שאינו מזרע אברהם כולם ישתעשעו בהשגת אמתות הנכבדות האלה, לכן אמרו ואעשך לגוי גדול זה שאומרים אלהי אברהם, כי כל גויי הארץ וכל איש מאנשי העולם אשר יעלה בדעתו השגת האמתות האלה יאמר אלוה זה שהשגתיהו בשכלי ודעתי הוא האלהים שאמתתו ואחדותו נתברר לאברהם ואשר השתדל מאד לפרסם אמתתו לכל באי עולם ובה יזכר שם אברהם לעולם לאב ראשון בענין נעלה כזה; ולהיות שהידיעה לבדה איננה מספקת בכל עת כמבואר במה שקדם הוסיף הוא ית' לאברהם להבטיחו בברכה כי גם זרעו אחרי ימלאו מקומו ויחזיקו בידיעת אמתותם ויתחזקו לו ג"כ באמונה, עז"א ואברכך זה שאומרים אלהי יצחק, שכל באי עולם אשר יאמינו באמתות האלה יאמרו הוא האלהים אשר אמתותו התחזקה ליצחק עד שבא אצלו בגדר האמונה בל תמוט; והוסיף עוד בברכתו אותו לאמר ואגדלה שמך זה שאומרים אלהי יעקב, שגם זרעו השלישי יחזיק במעוז האמונה הזאת והחוט המשולש לא במהרה ינתק; והוסיף בברכתו אליו שגם דורות העתידים לעמוד מבניו יחזיקו באמתות אלה משני פנים מצד האמונה גם מצד הידיעה, וכמו שקרה לאבותינו בהיותם תחת רועה הנאמן שאמר להם

"אתה הראית לדעת כי ה' הוא האלהים אין עוד מלבדו וידעת היום והשבות אל לבבך כי ה' הוא האלהים" וגם בימים הבאים נבטחנו מן הנביאים "ומלאה הארץ דעה את ה'" וזהו אמרם יכול בהם חותמין ר"ל שבניהם אחריהם יחתומו ויסיימו באמונה לבדה בהעדר הידיעה השלמה, ת"ל והיה ברכה בך חותמין ר"ל חתימת וסיום ימי העולם יהיה כפי ערך מדרגתם, וסוף זרעם בימים הבאים יהיו מן יודעי אלהים באמת:

הכתב והקבלה בראשית פרק יב פסוק ב

והיה ברכה. י"מ טעמו והיה איש ברכה, וי"מ ברכתך תהיה כ"כ גדולה עד שתהיה ברכה לאחרים, ויותר יתכן פ"י הרע"ס היה לי ברכה, וזה יהיה במה שתתבונן ותקנה שלמות ותלמד דעת את העם, כי ברכת ה' היא שישמח ה' במעשיו, כאמרם ישמעאל בני ברכני, אמרתי לו יהר"מ שיגולו חסדיך על מדותיך ע"כ. ולפי זה א"צ לתוספת או להיפך

הכתב והקבלה בראשית פרק יב פסוק ב

והיה ברכה. ושני המתרגמים אונקלוס ויב"ע תרגמו והיה ברכה ותהי מברך, כונתם כמו שבכמה מקומות משמש בשם המקרה במקום תאר כמו ואני תפלה. בהיותו במערה תפלה, ועולתה קפצה פיה, שלהמדרשים הם חסרים, איש תפלה. איש עולתה, ובאמת א"צ לזה. שהמקרה המתדבקת ומתעצמת עם עצם נושאה עד שלא תפרד ממנו בשום פעם אז גוברת עליו בענין גם בשם, וטעם אני תפלה. כ"כ אני דבוק בתפלה עד שכל הקנאים הפוגעים בי אינם מזיזים אותי ממקומי ומעניני לבלי התפלל. ומצד זה ההתעצמות תאר א"ע בשם תפלה במקום תאר מתפלל, לתדירות תפלתו, ועל כוונה זו אמרו רבותינו הקדוש ברוך הוא נקרא משפט לא שופט (עמ"ש בעיון תפלה, המלך המשפט, ובראשית ד' ז' חטאת רובץ) כן אמר כאן ברכה במקום מברך. להורות שהברכה תתדבק ותתעצם בך עד שלא תפרד ממך בשום פעם

דוד המלך אמר על עצמו שהוא חפצא של תפלה. עלינו לעבוד על עצמנו שנהיה תמיד משבחים את ה' על כל דבר, עד שנתקרב למדרגה זו של דוד המלך. וכן לגבי ברכת אברהם אבינו, שמי שעוקב אחר ה', כל החיים שלו הוי ברכה א' גדולה, עד שמגדירים אותו כברכה.

הכתב והקבלה בראשית פרק יב פסוק ז

(ז) ויבן שם מזבח. אין ספק שלא בנה ברשות שאינו שלו בלתי נתנית רשות בעליו לבנותו. וגם עד שלא היה לו חשש שבעזבו את המקום הזה ישמשו אנשי המקום את המקודש להש"י לתשמישי עצביהם, וזה לא היה אפשר לו רק אחר לימדו את העם דעת השם והכירו דעותיהם המשובשות ונתנו לב לעזוב אותם ולהאמין בבורא עולם, ודבר גדול השמיענו הכתוב בבנין המזבח להודיענו שכבר השתדל עם תושבי העיר להודיעם דרך האמת ויסורו מדרכיהם הנשחתות ויטו שכם אחד להודות ביחידו של עולם.

אברהם אבינו היה דוגמא של קירוב, היה תמיד מנסה לכלול את כל אנשי מקומו בעבודת ה' שלו. לא היה מספיק לו לעבוד על עצמו. אפילו ברגע ראשון של עלייתו לארץ, כבר פעל למען ה' לקרב את כל העולם לעבודתו.

הכתב והקבלה בראשית פרק יג פסוק ח

כי אנשים אחים אנחנו. כל אנשים שבמקרא יורה על חשובים כלם אנשים ראשי בני"י (שלח י"ג ג') ונתת לאמתך זרע אנשים (ש"א י"א) ערש"י, ונתן שתי סבות למניעות המריבה, הא' שהמריבה מצוי' בין פחותים ונבזים לא בין חשובי ערך, הב' מצד קרבת משפחה ראוי קרבת הדעת ואהבה זה לזה לא פירוד הלבבות ומריבה, (מאָננער, פּערוואנדטע זינד וויר) והאשכנזי השמיט לתרגם מלת אנשים כי מיותר היה בעיניו.

הכתב והקבלה בראשית פרק יד פסוק כב

(כב) הרימתי ידי. רש"י פ"י לשון שבועה מרים אני את ידי אם אעכב לעצמי מן השב, ולא הבינותי וכי הרכוש דבר יקר כ"כ בעיני אברם עד שהוצרך שבועה לזרוזי נפשו לבלי קחתו, וכי לא יהיה זה בערך אדם גדול כאברם כשבועת

שוא וחנם, ובמד"ר אמרי רבנן הרימותי עשאן שירה הד"א זה אלי ואנוהו אלהי אבי וארוממנהו, לדעתם הרימותי ענינו רוממות השיר והשבת, וכן ידי כמו תודתי כענין רום ידיהו נשא (חבקוק) שפירושו העליונים ישאו קול תודה, וטעם המקרא יהיה הרימותי ידי וגו' ארומם את אלהי השמים בקול שיר ותודה שלא אצטרך ליקח מכל אשר לך, כי ברכת ה' היא העשרתני ולא אצטרך לידי מתנת ב"ו, ואם אקח פי' שלא אצטרך לקחת, כמו אם יראו את הארץ שפירושו שלא יראו. ולולי דבריהם הייתי אומר לשון הרימותי ידי אל ה' מענין הרים יד במלך (במ"א י"א) שהוא לשון מרידה, וטעם המקרא מרידה גדולה במלכו של עולם היתה חשובה בעיני אם אקח ממך מאומה, כי בזה היה נראה כאלו משים אני בטחוני באדם ולא במי שהעושר ממנו לבד, וכן לשונם ומעלליהם אל השם (ישעיה ג' ח) פירש"י לנגדו ולהכעיסו וכן ויקם קין אל הבל אחיו כלומר נגדו. ולזה סיים, ולא תאמר אני העשרתי, שלא תאמר, הוי"ו במלת ולא במקום שי"ן כמו דבר אל בני"ו ויסעו שיסעו, ולפירוש זה מלת אם כפשוטו וא"צ לפרשו לשלילה.

הכתב והקבלה בראשית פרק טו פסוק ג

(ג) הן לי. לדעת המפרשים יש גם במאמר זה תרעומות נגדו ית', והנה מלבד שאין לחשוד לאהוב ה' ע"ז, גם הוא מאמר מיותר, כי הם הדברים בעצמם שבמאמר הקודם, וככפל ענין במלות שונות, וגם הנגינה קשה שהפסיקה מלת לי בז"ק ממה שאחריו, כי היה ראוי בטעם מחובר, ונ"ל שהתנהג אבינו הזקן בזה כמו שהוא ראוי לעובד ה' באמת, שיניח כל ענינו אל גזרת העליון ית' ולירא לבקש דבר פן לא יהיה בו תקנתו, לכן אחר אמרו תחלה ואנכי הולך עירי, התעורר דעתו עליו בל יהיה נתפס בלשונו ובמשמעות דבריו אלה כתרעומות. לכן גלה דעתו כי נהפוך הוא, שבשמחה גמורה ובנפש חפצה הוא מקבל מה שנגזר עליו להיות עירי, וזהו "הן לי" מלת הן משמשת להצדיק דברי חבריו כמורגל בדברי רבותינו האומר לחברו מנה לי בידך וא"ל הן. וכן לבן אמר ליעקב הן לו יהי כדברך שבמלת הן הצדיק לבן תביעת יעקב, וטעם הן לי משפט אמת וצדק הוא לי שלא נתת לי זרע. ולפי המבואר (לקמן ט"ז ב' הנה נא עזרני) שהמכוון במלת הן והנה לשון הנאה הרגיל ברבותינו, יש לפרשו כן גם כאן, וטעם הן לי. הנאה יש לי במניעת נתינת זרע וזה יותר נכון, מתרצה אני בכל לב מה שהסכימה חכמתך העליונה עלי לבלי נתן זרע, כי אתה המטיב לכל בריותך טובות לבלי תכלית, ואם היתה לטובתי לא היית מונע ממני את הטובה הזאת, ובטוח אני שמניעת הזרע ממני הוא ממדת טובך עלי, כי פן לא יהיה זרע ברך ואינו הגון. וסמוכים לפי זה מב"ר, דאיתא התם, אמר אברהם לפני הקדוש ברוך הוא רבש"ע אם עתיד להעמיד בנים שיכעיסוך מוטב לי להשאר עירי. - ואחרי קבלו באהבה גזרת אלהים עליו במניעת הזרע התפלל על עבדו נאמן ביתו שהוא ישאר אחריו במקום זרע, עז"א "והנה בן ביתי" מלת והנה ישמש על הבקשה, כי כמו שישמש מלת הן להודעת קבלת דברי חברו ושייטיבו דבריו בעיניו (כמ"ש בשם רש"י ותיב"ע), ככה ישמש מלת הנה נא אדוני, דת"א הנה בבעו, וכן כל הנה נא הואלתי (שבתפלת אברהם על סדום) תיב"ע הנה בבעו, ובמ"ר במדבר רבה ד, רי"ד ואני הנה לקחתי את הלוי, ואני הנה בשמחה וברצון. ואני הנה נתתי לך (קרח י"ח ח') תיב"ע ואנא בחדוה יהבית לך. וכן כתב רש"י שם בשם ספרי. ותרגום והנה בן ביתי וגומר. ויתכן שאין כונתו בזה ירושת הממון כ"א ירושת האמונה האמיתית, כי ענין ירושה הוא העתקת דבר מרשות לרשות, וישמש גם בענין הרוחני, כי על התורה הנעתקת מדור לדור ויוצאת מרשות האבות לרשות הבנים נאמר מורשה קהלת יעקב, ולהיות שאליעזר למד ממנו האמונה האמתית וכמו שספרו רז"ל שהיה דולה ומשקה מתורת רבו לאחרים, וע"י אתעבידו ניסין לאברהם בדמשק, ושהיה זיו איקונן דומה לאברהם, ושהיה שליט ביצרו, ועליו אמרו, יפה שיחתן של עבדי אבות, יפה רחיצת רגל עבדי אבות. הנה למעלתו הגדולה הזאת מצאו אברהם ראוי להתפלל עליו להשאר הוא אחריו במקום זרע. אמנם הוא ית' הודיעו לא יירשך זה, כלומר האמונה האמתית לא תהיה נעתקת ממך ע"י אליעזר כי לא תתנחל אצלו אל זרעו אחריו. וכמ"ש בפרקי דר"א (פכ"ד) כי כל הנפש אשר עשו בחרן לא נמשך לזרעם אחריהם. והנה מדלא אמר בלשון עתיד "בן ביתי יירש אותי" הוראה ברורה שאינו מדבר מירשת הקנינים שאינם באים ליורש רק אחר פטירת המוריש, אבל אמר בלשון "יורש אותי" וזה על ירושה הרוחנית, כי אליעזר בחיי אברהם כבר נתעלה במעלה הנפלאה להשקות לאחרים מתורת רבו ולהודיעם ידיעות אלהיות, אמנם מידיעתו ית' שלא תתנחל ירושה הרוחנית הלזו גם לזרעו אחריו, לכן אמר לא יירשך זה, רק אשר יצא ממעריך הוא יירשך. הוא בעצמו יירש אותך ירושה הרוחנית לפרסם ברבים מציאותו ית' ואחדותו וכדומה ממדעות אמתיות, וממנו תתנחל ירושה זו גם לזרעו אחריו, כמו שאמר כה יהיה זרעך. שיהיו דומים לכוכבי מרום באיכותם להאיר ליושבי תבל אור דעת אלהים.

הכתב והקבלה בראשית פרק טו פסוק ו

(ו) ויחשבה לו צדקה. נ"ל שמאמר והאמן בה' אינו מוסב על הבטחת הזרע כי אין בזה שבח לאברהם באמונת הבטחה זו, כי אין זה יוצא מגדר התולדות כי באותה הזמן עיקר תולדות הבנים היה באותו סך השנים שהיה בו אברהם, אבל הוא מוסב על מה שהבטיחו ה' בשכר עולם הבא, באמרו אליו שכר הרבה מאד, והוא כי אם היה מצות ה' כמצות האדון אל עבדו שתועלת העולה מן הצווי היא לתועלת המצוה האדון היה מקום לומר שאין מהראוי שיבטיחו ה' על שכר העולם הבא כי באופן זה היה שכר עולם הבא מחוייב שיגיע למי שראוי לו, ובאמת אין מצות ה' כמצות האדון לעבדו להיותו ית' איננו מקבל תועלת מזולתו, ככתוב אם חטאת מה תפעל בו ואם צדקת מה תתן לו, אבל כל מצותיו הם לרפואות נפשנו ולתועלת גופינו וכמצות הרופא לחולה שתועלת הצווי היא למצווה שהוא החולה, ולא יעלה על הדעת שכאשר נתרפא החולה יתבע מן הרופא מתן שכר על ששמע מצותיו, וגם אם יבטיח הרופא את החולה שכר, לשמוע מצות תרופת חליו, היאמין החולה לדבריו ולא יחשיבהו רק כמפליג בדברים לבד, ולזה שבח הכתוב את אברהם בהאמינו לדברי ה' בהבטחת שכרו לעולם הבא, לפי שהוא דומה ממש כנותנת שכר הרופא לחולה, וכן אם הרופא שלם ישלם שכר לחולה על שמעו מצותיו, הנה הוא מתחסד עם החולה ועושה עמו לפני משורת הדין, ככה מתן שכר עולם הבא הוא מצד חסדו ית' וכמאמר המשורר האלקי (תהלים ס"ב) ולך ה' חסד כי אתה תשלם לאיש כמעשהו, וכמו כן אמר פה ויחשבה לו צדקה, מתן שכר עולם הבא שהבטיחו חשב להנהגת לפני משורת הדין. והבדל שבין צדק לצדקה ידוע, שצדק הוא מה שמגיע לפי מדת הדין, וצדקה מה שלפנים משורת הדין, ואף ששם שכר מחובר בפעלים בלשון זכר, כמו כי שכר הוא לכם, זהו שכרי, מ"מ מצאנוהו גם בלשון נקבה בהתחברות התי"ו כמו משכורתך, ותהי משכורתך שלמה, ושפיר יחובר אליו מלת ויחשבה בה"א הנקבה. ובמכדרשב"י (נשא קמ"ח א') ויחשבה לו צדקה, אנא שמענא דקב"ה חשבה לאברהם, ולא אתישבא בלבאי, א"ל הכי אוקימנא אברהם וודאי חשבה לקב"ה. ע"ש:

חיים של תורה ומצות, לא רק לתת לנו עולם הבא, אלא עיקר תפקידם לתת לנו עולם הזה, ועולם הבא הוא רק שמתנה לפני משורת הדין.

הכתב והקבלה בראשית פרק טו פסוק ח

(ח) במה אדע כי לדעתי אין במאמר זה שום שאלה ובקשה, כי חלילה לאהוב ה' להסתפק באמתת דבורו ית' ובקיומו, כי מלת אדע הוא ענין גדולה רוממות וחשיבות כמו ידעתיך בשם שפ"י הגאון כבדתיך בשם כמ"ש ראב"ע שם, וכן ידעתינו למען אשר יצוה (דלקמן) פי' הרמב"ן גדלתיו ורוממתיו, כמו מה אדם ותדעהו, וכן ידעתיך בשם, ולפירש"י שם הוא לשון חבה ואהבה, ולרמב"ן הוא אהבה וחבה הנראית בפועל ממש ע"י הכבוד והגדולה הנעשה בנאהב, ולפי"ז מאמר "במה אדע כי אירשנה" מאמר הנאמר לעצמו ולנפשו כמתמיל' על הפלגת הטובה הגדולה שיבטיחנו הש"י בזה, כי חשב אברהם א"ע לעפר ואפר שפל מאד וכל מעשי צדקותיו אשר עשה לא היו חשובים בעיניו למאומה, ולא מצא בנפשו שום מעשה עד שיהיה ראוי לתשלום גמול ולגדולה זאת, ומכש"כ לזכות לו ולדורותיו אחריו בירושה נכבדת כזאת, כדרך שאמר דוד (ש"ב ז') מי אנכי כי הבאתני עד הלם, ובדרך פליאה ותמיה אמר בנפשו "במה אדע כי אירשנה", במה אהיה חשוב ונכבד כ"כ בעיני המקום ב"ה עד שאעלה לכל הגדולה והרוממות הזאת לרשת עד עולם דבר נשגב כזה, ואין במה שאלה המצפה על תשובה, אבל הוא מאמר תמהון ופליאה, כמו מה אדם ותדעהו, ופעל אדע דומה למלת תשב (ירמיה י"ז) ארץ מלחה ולא תשב, שביאורה תהא מיושבת, וכן בכמה מקומות. כן אדע אהיה מודע..., הנה לפירוש זה בטח אברהם בלב שלם בקיום מאמרו ית', כי כל דבריו אלה אינם כ"א לנפשו ולעצמו מצד ענותנותו ושפל ערכו בעיניו, והמאמר הבא ממנו ית' אליו אח"ז אינו תשובה לדבריו, כי לא היה כאן שאלה הצריכה תשובה, אבל הוא רק תשלום דברים ראשונים בבטחון נתינת הארץ ועתה גמר כריתת הברית עליו: והדעה המיחסת מאמר במה אדע לחטא עד שנגזר על בניו הגירוש, איננה מוסכמת, כי יש סבות אחרות לזה כנודע מן המחברים, ועמ"ש אח"ז בפסוק גר יהיה זרעך. וכבר העיד הרב הגדול בצדה לדרך (פ' שמות) נמנו וגמרו שלמים וגם רבים, שכל הטעמים המוזכרים במס' נדרים ובמדרשים על גלות מצרים התלויים בחטא אברהם לא באו כ"א ליתן טעם למה הודיע הקדוש ברוך הוא הגלות לאברהם וציערו בזה, אבל הגלות עצמו יש לו טעמים אחרים. ע"ש: ובב"ר במה אדע, לא כקורא תגר אלא כאומר באיזה זכות ע"ש.

מרב ענותנותו, לא הבין אברהם אבינו איך יכול להיות שהוא יהיה האבא של העם הנבחר, וקבל ארץ ישראל.